

СУДОВЕ РІШЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВАЛЮТНОЇ ПОЛІТИКИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

THE COURT DECISION AS AN INSTRUMENT OF LEGAL MODERNISATION OF CURRENCY POLICY DURING MARTIAL LAW

Блінова Г.О., доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
(Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»)

У статті досліджено особливості тлумачення судовими інституціями валютного законодавства України під час дії воєнного стану. Викладено мету роботи – з'ясувати прецедентні підходи судів до норм валютного регулювання та визначити правові наслідки таких тлумачень для суб'єктів господарювання. Розглянуто нормативні акти (Закони України «Про валюту і валютні операції», «Про Національний банк України», постанови НБУ №18, 21, 30, 44 від лютого-березня 2022 р. тощо) та узагальнено судову практику адміністративних і касаційних судів України з питань валюти. Зокрема, проаналізовано висновки Верховного Суду щодо застосування статті 13 Закону №2473-VIII про граничні строки валютних розрахунків і пені за їх порушення. У фокусі уваги опинилися питання впливу воєнного стану і форс-мажору на спливи строків валютних зобов'язань (підтвердження сертифікатом ТПП), а також співвідношення спеціального валютного законодавства з перехідними нормами Податкового кодексу. За результатами дослідження виявлено, що суди переважно дотримуються позиції про спеціальний характер законів у валютній сфері: вони визнають воєнний стан обставиною непереборної сили, але вимагають доказування причинно-наслідкового зв'язку форс-мажору з конкретною валютною операцією. При цьому підкреслено, що податкові переходові норми (зупинка строків за п.69.9 ПКУ) не розповсюджуються на валютні розрахунки за експортом/імпортом. Автором досліджено нормативно-правову базу валютного регулювання в Україні (закони, постанови НБУ) у контексті воєнного стану; виявлено та узагальнено правові позиції судів різних інстанцій з питань валютних розрахунків, застосування форс-мажору і валютного контролю; визначено основні правові наслідки, що випливають із таких судових рішень. У статті також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання (наприклад, чіткого закріплення в законі «Про валюту» механізму зупинення строків при форс-мажорі) і покращення єдності судової практики. Практична значущість роботи полягає у роз'ясненні положень валютного законодавства для юристів та бізнесу в умовах надзвичайних обставин.

Ключові слова: правове регулювання, валютна політика, валютні відносини, механізм валютного регулювання, правова система, валютна система, воєнний стан, судові рішення, судова практика, європейська інтеграція.

The article explores the peculiarities of judicial interpretation of Ukraine's currency legislation during the period of martial law. The aim of the study is to identify precedent-based approaches adopted by courts regarding currency regulation norms and to determine the legal consequences of such interpretations for business entities. The author examines relevant legislative acts, including the Laws of Ukraine "On Currency and Currency Transactions" and "On the National Bank of Ukraine", as well as National Bank of Ukraine Resolutions No. 18, 21, 30, and 44 adopted in February–March 2022. The analysis generalises judicial practice of administrative and cassation courts of Ukraine in matters of currency regulation. In particular, the article analyses the conclusions of the Supreme Court regarding the application of Article 13 of Law No. 2473-VIII on the deadlines for currency settlements and penalties for their violation. Attention is drawn to the impact of martial law and force majeure on the expiration of currency obligations (as confirmed by a certificate of the Chamber of Commerce and Industry), and the correlation between special currency legislation and the transitional provisions of the Tax Code. The research findings show that courts predominantly adhere to the view that currency legislation is of a special legal nature. While martial law is recognised as a force majeure circumstance, courts require proof of a causal link between the force majeure and the specific currency transaction. It is also emphasised that the transitional tax provisions (e.g., suspension of deadlines under para. 69.9 of the Tax Code) do not apply to export/import currency settlements. The author systematises the legal framework of currency regulation in Ukraine under martial law conditions (laws, NBU resolutions), summarises legal positions of courts of various instances on currency settlements, application of force majeure, and currency control, and identifies the key legal implications arising from such judicial decisions. The article also offers recommendations for improving the legal regulation of currency operations (e.g., by explicitly enshrining in the Law "On Currency" the mechanism for suspending deadlines in the event of force majeure) and strengthening the consistency of judicial practice. The practical significance of the article lies in clarifying the provisions of currency legislation for legal practitioners and businesses operating under exceptional circumstances.

Key words: legal regulation, currency policy, currency relations, currency regulation mechanism, legal system, monetary system, martial law, court decision, case law, European integration.

Початок повномасштабної війни в Україні у лютому 2022 р. призвів до масштабних змін у валютній сфері. Національний банк та органи влади оперативного запровадили низку обмежень і заборон на валютні операції з метою забезпечення економічної безпеки. Призупинилися валютні ринки, фіксувалися курси гривні, запроваджувалися особливі правила розрахунків за зовнішньоекономічними контрактами. Ці обмеження зачіпають економічні інтереси як суб'єктів господарювання, так і громадян, що здійснюють валютні операції. Водночас існуючі спеціальні закони (зокрема, «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 №2473-VIII) містять норми щодо граничних строків розрахунків та відповідальності за їх порушення, а вимоги воєнного часу не завжди передбачені в цих нормах [5]. Отже, виникла правова колізія: чи можуть суди, вирішуючи спори, застосовувати стандартні положення валютного законодавства, і як узгодити їх із режимом воєнного стану і положеннями інших законів

(наприклад, Податкового кодексу[6]). Актуальність теми обумовлена потребою унормування судової практики в нових умовах та забезпечення стабільного правозастосування з урахуванням національної безпеки. Механізм валютного регулювання є важливою частиною державної економічної політики, а дотримання валютного законодавства сприяє стабільності національної валюти. Непорозуміння у тлумаченні цих норм може призводити до неправомірних штрафних санкцій і втрати довіри бізнесу. Тому дослідження судових підходів до валютних норм у контексті воєнного стану є надзвичайно важливим з огляду на нинішню ситуацію.

Метою статті є комплексний аналіз судової інтерпретації валютного законодавства України у період воєнного стану та виявлення прецедентних підходів.

В роботі застосовано комплексний підхід: формально-юридичний (аналітичний огляд законодавства та рішень судів), порівняльно-правовий (врахування міжнародних

тенденцій у валютній політиці) та ситуаційний аналіз конкретних прецедентів.

Проблема полягає у колізії між загальними правилами валютних операцій (встановленими спеціальним законом) і екстремними заходами, запровадженими за воєнного стану. Зокрема, постає питання, чи можна застосовувати норми Закону №2473-VIII (ст.13) про строки розрахунків і пеню «як є», якщо в країні діють воєнні обмеження і рішення Нацбанку, що їх змінюють. Суперечність може виникати також у взаємодії зі ст. 69 Податкового кодексу України (перехідні положення, які тимчасово зупиняють строки), та в обліку форс-мажору, підтвердженого Торгово-промисловою палатою. У практиці виникли питання: чи звільняють сертифікати ТПП від пені за порушення строків валютних розрахунків? Які докази достатні для встановлення ФМ у конкретних випадках? Чи можуть перевіряючі органи притягувати до відповідальності за порушення, якщо платник надасть довідку про форс-мажор? Наприклад, у позовах підприємств стверджувалося, що пандемія, карантини або бойові дії автоматично зупиняють строки валютних контрактів. Крім того, виникла потреба роз'яснити, чи розповсюджуються на валютні відносини перехідні норми Податкового кодексу (відкладення строків сплати), що діяли у 2022–2023 роках. Важливим є і тлумачення регуляторних актів НБУ (постанови №18, 21, 30, 44) – чи адресовані вони тільки банкам, або й небанківським установам[8; 9; 10; 11]. Таким чином, проблема полягає в необхідності вирішити, які норми є пріоритетними, як врахувати воєнний стан як юридичний факт, та які правові наслідки випливають з цих тлумачень для бізнесу й державних органів.

Проблематикою валютного регулювання в Україні різними авторами розглядалися різні аспекти. Зазначимо, що в довоєнний період дослідження здебільшого торкалися економічних інструментів валютної політики і контролю (наприклад, Лісовол О.М.; Салмінський Д.В.). У наукових публікаціях останніх років зростає увага до регуляторних нововведень воєнного часу. Зокрема, Холодна Ю. підкреслює, що система валютного регулювання України поєднує ринкові та адміністративні методи, а в умовах війни були впроваджені особливі адміністративні обмеження, спрямовані на стабілізацію курсу гривні. Деменко К.Е. вказує, що в умовах воєнного стану заборони у валютній сфері поділяються на два напрямки: ті, що стосуються заборон для банків та фінансових установ, та ті, які обмежують дії клієнтів (споживачів) фінансових послуг. Вона зауважує, що валютні обмеження воєнного часу часто зачіпають права споживачів і є правомірними лише за умов спрямованості на національну безпеку та законодавчої фіксації. Кочура С.В. акцентує увагу на тому, що адміністративні методи валютного регулювання (обмеження та нагляд) нерідко недооцінюються вітчизняною наукою, хоча вони становлять невід'ємну частину політики нацбанку. Він підкреслює, що у воєнний період діяльність валютних контролюючих органів має відповідати загальній меті захисту економіки в умовах війни. У роботах Кочури і Холодної порівняльні аспекти закладаються у контексті світового досвіду: так, Деменко наводить приклади Південної Кореї та Ізраїлю, які, не відмовляючись від гнучкого валютного курсу, успішно протистоять загрозам безпеці (дозволяючи курсу коливатись під впливом ринку). У всіх названих дослідженнях відзначено, що валютне регулювання в умовах кризових викликів потребує балансу між стабілізацією курсу та дотриманням правових норм. Водночас питання прямої тлумачної дії цих обмежень судами лишається недостатньо висвітленим у науковій літературі, що і зумовило мету даного дослідження [цитовано у 1; 2; 3].

Нормативні зміни 2022–2023 рр. докорінно трансформували правове поле валютних операцій. Базовим є Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 №2473-VIII (далі – Закон №2473-VIII), який

визначає принципи валютного регулювання, встановлює права та обов'язки суб'єктів, граничні строки розрахунків за зовнішньоекономічними контрактами (стаття 13) та відповідальність за їх порушення. Згідно зі ст.13 цього закону Національний банк уповноважений встановлювати граничні терміни розрахунків за експортом та імпортом товарів. У разі встановлення таких строків кошти повинні надійти не пізніше визначеної дати (наприклад, 365 днів з дати авансового платежу при експорті). Ч.5 цієї статті передбачає накладення пені у розмірі 0,3% суми несплачених коштів за кожний день прострочення. Значна частина правового вакууму воєнного часу була заповнена постановами Правління НБУ. Так, Постанова №18 від 24.02.2022 («Про роботу банківської системи в період воєнного стану») фактично призупинила роботу валютного ринку України (за виключенням готівкового продажу клієнтами валюти) та зафіксувала офіційний курс гривні на рівні 24.02.2022. Надалі до цієї постанови були внесені зміни: Постановою №21 (24.02.2022) п.12 Постанови №18 було переформульовано, дозволивши уповноваженим установам проводити окремі операції (наприклад, продаж клієнтами валюти банкам, операції «своп» між банками тощо). Постанови №30 (01.03.2022) і №44 (08.03.2022) деталізували порядок встановлення курсів – уповноважені установи мали здійснювати купівлю-продаж валюти за офіційними курсами НБУ чи близькими до них. Крім того, були запроваджені валютні санкції: п.17 Постанови №18 забороняв будь-які операції з російськими та білоруськими рублями і з особами з РФ/Білорусі ([5]-[11]). Таким чином, на момент виникнення спорів діяв складний режим поєднання адміністративних обмежень і залишкової ринкової діяльності (наприклад, обмеження придбання валюти лише за офіційним курсом). Законодавство про воєнний стан само по собі безпосередньо валютними правилами не опікується, але воєнний стан розглядається як обставина непереборної сили, що впливає на виконання господарських договорів. Підкреслено, що якщо арештовувався чи коригувався курс гривні в результаті воєнних дій, ці зміни мають враховуватись при тлумаченні валютних зобов'язань. Загалом, спеціальні зміни законодавства та підзаконні акти у воєнний період створили прецедент для подальшої судової інтерпретації валютних норм.

Проаналізуємо судову практику з тлумачення валютних норм.

Стосовно строків розрахунків і пені. Найбільш розповсюдженою ситуацією у судах є оскарження пені за невиконання граничних строків розрахунків за експортом/імпортом. Позивачі часто вказують на перехідні положення ПКУ (зупинення стягнення податків під час воєнного стану) як на підставу для звільнення від пені за валютними контрактами. Однак, адміністративні суди однозначно відмовляють у такій інтерпретації. Наприклад, Львівський окружний адмінсуд у справі №380/25234/23 (30.09.2024) відзначив, що Закон «Про валюту і валютні операції» є спеціальним і регулює строки розрахунків, а положення інших законів (зокрема, ПКУ) не можуть безпосередньо змінити встановлені цим Законом строки. Аналогічний висновок узагальнив Верховний Суд у постанові КАС від 13.02.2025 (справа №520/7911/23): він підтвердив, що підпункт 69.9 ПКУ (зупинка строків, визначених податковим та іншим законодавством) не поширюється на строки валютних розрахунків за експортом/імпортом, які врегульовані спеціальним валютним законодавством. Це означає, що позивачі не можуть посилається на ПКУ 2022–2023 рр. для ухилення від відповідальності за порушення валютних обов'язків. Натомість суди керуються саме статтею 13 Закону №2473-VIII: при наявності форс-мажору обов'язки призупиняються згідно з її частинами 5–6, але в решті – чинність строків залишається.

Форс-мажор і судової практика. У багатьох справах підприємства стверджують, що воєнна агресія є автома-

тичною підставою для зупинки їх валютних зобов'язань. Верховний Суд підкреслив, що введення воєнного стану 24.02.2022 є форс-мажорною обставиною в розумінні Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність». Проте цей факт сам по собі не призводить до автоматичного звільнення від штрафних санкцій. Колегія суддів КАС звернула увагу, що сторона, яка посилається на форс-мажор, повинна довести його вплив саме на конкретне розрахункове зобов'язання. При цьому довідка Торгово-промислової палати є важливим доказом (і часто вирішальним), але не є єдиним можливим. У постановках Верховного Суду неодноразово зазначено, що навіть наявність сертифікату ТПП не є безумовним і єдиним доказом: суд повинен перевірити, чи ці обставини об'єктивно унеможливили виконання зобов'язання конкретної особи. Наприклад, у справі за позовом ТОВ «ТБ Новаагро» суд встановив, що сертифікат ТПП підтверджує настання форс-мажору (обстріл РФ зруйнував документацію), тому господарству дозволено сплачувати пеню після «відновлення обставин». Таким чином, з однієї сторони суди визнають правомірність застосування механізму форс-мажору (зупинки строку розрахунків), а з іншої – вимагають фактичного доведення впливу воєнних подій на конкретну валютну операцію.

Інтерпретація нормативних актів НБУ. У світлі воєнного часу виникає й питання, як трактувати обмеження, введені постановами НБУ. У справі №320/530/23 (розгляд касацією 07.03.2024) Верховний Суд проаналізував термінологію Постанови №18 від 24.02.2022. Колегія дійшла висновку, що сама назва «Про роботу банківської системи» вказує на те, що цей акт орієнтований насамперед на банки, а не на всі фінансові установи. Формулювання «за дорученням клієнтів» також властиве банкам, що здійснюють операції з коштами на рахунках клієнтів [4]. Тому коли НБУ притягнуло до відповідальності небанківську фінансову компанію за те, що вона продала валюту «від свого імені», Верховний Суд скасував штраф: у діях цієї компанії відсутній склад правопорушення за нормами Постанов №18/30, адже вона не діяла «за дорученням клієнта». Такий прецедент демонструє, що при тлумаченні нормативних актів суди враховують їх мету, назву та практичний зміст термінів, аби з'ясувати суб'єктний охват обмежень. Водночас, Верховний Суд звернув увагу, що введення воєнного стану само по собі надавало Нацбанку широкі повноваження задля стабілізації курсу валюти. Отже, суди погоджуються з обмежувальними заходами НБУ як такими, що відповідають публічному інтересу, але уважно оцінюють їх правомірність стосовно конкретного платника.

Порівняльний аналіз свідчить, що різні країни обирають різні стратегії у кризові часи. Деякі держави мають досвід поєднання адміністративних заходів та гнучкого валютного курсу. Так, у роботах наводяться приклади Південної Кореї й Ізраїлю, які, незважаючи на постійні ризики безпеки, утримують плаваючі курси валюти, дозволяючи ринковим силам здійснювати коригування. Інші ж, навпаки, застосовують жорсткі контролю. Український досвід ближчий до останньої моделі – примусові фіксації курсу та заборони, – однак практика показує необхідність більш гнучких механізмів, що поєднують внутрішню курсоутворювальну політику з валютними інтервенціями. Порівняльний аналіз підкреслює, що за відсутності чіткого закріплення таких режимних заходів у законі виникає розбіжність у практиці. Досвід інших держав також свідчить: для балансу між стабільністю та гнучкістю валютного курсу в умовах війни часто рекомендується використання комбінації ринкових і адміністративних інструментів. Це узгоджується з українською наукою, яка наголошує на необхідності врахування національних інтересів при застосуванні валютної політики.

Валютне регулювання суттєво реалізується адміністративними методами (НБУ як орган валютного

контролю, ДПС за ініціативою НБУ, Держказначейство тощо). У подальшому такі рішення часто оскаржуються в адміністративних судах. В цьому контексті важливо, що Верховний Суд уже неодноразово констатував: «діяльність органів валютного регулювання і валютного нагляду є невід'ємною частиною державної фінансової та валютної політики» і має відповідати цілям, враховуючи виклики воєнного часу. Тобто неформальні чи процедурні докази не повинні порушувати сам принцип стабільності політики. Проте при оскарженні рішень НБУ судам доводиться враховувати форс-мажорний контекст і баланс інтересів. У згаданій практиці «Вікторія» суд ухвалив, що жорсткі адміністративні заборони не можуть бути доволі поширені на суб'єкти, яких не було чітко передбачено актами НБУ. Це відповідає позиції науковців, які відзначають, що адміністративні обмеження валютних операцій повинні бути чітко вмотивовані і законодавче врегульовані (Деменко, Кочура). Таким чином, адміністративно-правовий аналіз показує, що судові рішення стрияють уточненню правового поля валютного регулювання, проте вимагають від законодавця подальших кроків задля уніфікації норм (наприклад, кодифікації обставин, що зупиняють строк розрахунків у Законі №2473-VIII).

Висновки і пропозиції. Вищенаведений аналіз демонструє, що судова інтерпретація валютного законодавства в умовах воєнного стану України набуває характеру формування нових прецедентів. Верховний Суд і нижчі суди консультуються із загальними принципами права в надзвичайних обставинах: вони визнають воєнний стан форс-мажорним фактором, але вимагають його конкретизації у кожному випадку. Судові рішення підтверджують спеціальний характер Закону про валюту — саме він регулює строки валютних розрахунків, і відтак загальні норми інших законів застосовуються тільки за відсутності відмінностей. За наслідками дослідження можна зробити низку висновків.

Судова практика показує, що воєнний стан трактується судами як надзвичайна сила, яка може призупиняти обов'язки (відповідно до ст.13 Закону №2473-VIII). У той же час сертифікат ТПП про форс-мажор сприймається лише як один із доказів, а не як безумовна підстава для звільнення від відповідальності. Крім того, суди чітко окреслюють сферу дії постанов НБУ: так, вищі суди погоджуються, що частина обмежень поширюється виключно на банки (операції «за дорученням клієнта»).

Відсутність єдності тлумачення між нормами валютного законодавства та іншими законами (наприклад, ПКУ) призводила до суперечливих рішень, які частково виправлені позицією Верховного Суду. Зокрема, підтверджено, що перехідні положення ПКУ не змінюють граничні строки валютних розрахунків. З іншого боку, правомірне застосування пені за порушення валютних строків підтверджено у разі відсутності належного сертифіката або доказів FM. Таким чином, рішення судів зменшують правову невизначеність для бізнесу: вони дають зрозумілі критерії, коли і за яких умов позивач може бути звільнений від відповідальності (наприклад, наявність FM та причинно-наслідкового зв'язку).

На підставі аналізу практики доцільно рекомендувати законодавчі зміни. По-перше, внести до Закону №2473-VIII положення про пряме призупинення строків розрахунків (та нарахування пені) у разі воєнного стану чи інших загальнонаціональних надзвичайних ситуацій. Це унормує практику судів і надасть однозначності. По-друге, запровадити процедуру оперативного затвердження або оприлюднення критеріїв, за якими довідки ТПП чи інших органів про форс-мажор визнаватимуться достатніми для відстрочки обов'язків. По-третє, удосконалити положення про «уповноважені установи» в постановах НБУ, щоб уникнути конфліктів щодо кола суб'єктів контролю (банків vs фінансових компаній). У методологічному плані необхідно посилити координацію

між валютним та податковим законодавством: наприклад, формально виключити валютні розрахунки з-під дії перехідних норм Податкового кодексу, аби уникнути колізій. Загалом,

система валютного регулювання потребує адаптації до воєнних реалій, а судова практика демонструє, які правові прогалини існують на сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деменко К.Є. Обмеження та заборони у валютній сфері за українським законодавством воєнного часу. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична*. 2023. Вип. 36. С. 309–314.
2. Кочура С.В. Нормативно-правові засади регулювання валютних правовідносин. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 36. С. 266–275.
3. Jamil M. N. Impact the choice of exchange rate regime on country economic growth: which anchor currency leading the 21st century. *Journal of Environmental Science and Economics*. 2022. Vol. 1(1). P. 18–27.
4. Верховний Суд. Постанова у складі КАС ВС від 7 березня 2024 р. у справі № 320/530/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2024).
5. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19> (дата звернення: 22.04.2024).
6. Податковий кодекс України: станом на 2024 р. (загальні та перехідні положення щодо воєнного стану). База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 22.04.2024).
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 14 березня 2015 р. № 389-VIII (зі змінами). База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 22.04.2024).
8. Національний банк України. Постанова Правління від 24 лютого 2022 р. № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану». *Офіційний сайт НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2024).
9. Національний банк України. Постанова Правління від 24 лютого 2022 р. № 21; від 1 березня 2022 р. № 30; від 8 березня 2022 р. № 44. *Офіційний сайт НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2024).
10. Національний банк України. Про здійснення заходів валютного регулювання: нормативно-правові акти 2022–2023 рр. *Офіційний сайт НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2024).
11. Національний банк України. Офіційні роз'яснення, коментарі та інструктивні листи щодо виконання валютних обмежень. *Офіційний сайт НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2024).